

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัย การวิจารณ์ และข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ในการทำวิจัยเรื่อง “มโนทัศน์เรื่องความพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียง” เป็นการวิเคราะห์พหุภาพหรือความหลากหลายที่มีนัยของจินตนาภาพความพอเพียงแล้วจึงโยงพหุภาพนี้ไปสู่ความเป็นเอกภาพของมโนทัศน์ความพอเพียงหรือให้ออกมาในความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียง โดยที่ผู้เขียนกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาไว้ ๓ ประเด็น คือ ๑) เพื่อวิเคราะห์พัฒนาการและความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียงในความเข้าใจของนักวิชาการ และปฏิทรรศน์ของเศรษฐกิจพอเพียง ๒) เพื่อวิเคราะห์มโนภาพความพอเพียงจากปรัชญาและศาสนา และ ๓) เพื่อวิเคราะห์เชิงตีความในความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียงจากเงื่อนไขที่จำเป็นและเพียงพอและยืนยันความมีอยู่ในเชิงสาเหตุและผล และในเชิงตรรกะ นอกจากนี้ผู้เขียนจะเสนอความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งฉากทัศน์ของความพอเพียงในอนาคต จากการศึกษาวิจัยสามารถสรุปผลได้ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ พัฒนาการและความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียงในความเข้าใจของนักวิชาการ และปฏิทรรศน์ของเศรษฐกิจพอเพียง

จากการวิเคราะห์พบว่าพัฒนาการของมโนทัศน์ความพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียงมีมาตั้งแต่สมัยโบราณที่มนุษย์ยังดำรงชีวิตพึ่งพาธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งยังมีได้มีการพัฒนาเทคโนโลยีที่ซับซ้อนจึงใช้ชีวิตอย่างพอเพียง ไม่จำเป็นต้องสะสมสิ่งที่ไม่จำเป็นมากมาย เพราะแสวงหาสิ่งจำเป็นต่อการดำรงชีพได้จากธรรมชาติรอบข้าง แต่เมื่อมนุษย์เริ่มมีการสร้างอารยธรรมขึ้นมาเป็นความรู้ เป็นแนวทางปฏิบัติ เป็นวัฒนธรรมที่ซับซ้อนและเชื่อมโยงกัน จึงเกิดระบบเศรษฐกิจเข้ามาสร้างความสะดวกสบายให้แก่มนุษย์ในแต่ละสังคมมากขึ้น จนเกิดลัทธิพาณิชย์นิยมมีการเอาเปรียบกันจนเป็นมูลเหตุที่ทำให้เกิดการพัฒนาเปลี่ยนแปลงสังคม มีความขัดแย้งในระบบโครงสร้างของปัจจัยการผลิตโดยเริ่มต้นที่มนุษย์มีความต้องการทางด้านวัตถุมมากขึ้นจึงได้ใช้แรงงานในการผลิตมากขึ้น และวัตถุดิบผลิตก็เป็นชนวนเหตุให้เกิดการแย่งชิงเพื่อการครอบครอง ซึ่งการครอบครองได้นี้ได้นำไปสู่การอ้างกรรมสิทธิ์การกีดกัน การกดขี่เอารัดเอาเปรียบ และเกิดกลุ่มชนชั้นที่มีอำนาจในการปกป้องคุ้มครองและการครอบงำตามมา ชนชั้นได้กลายเป็นตัวละครที่ขับเคลื่อนหรือขยายความขัดแย้งและเป็นสัญลักษณ์ของความไม่เท่าเทียมกันในสังคม สำหรับปัญหาดังกล่าวในประเทศไทย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงแก้ปัญหาดังกล่าวด้วย พระองค์ได้ทำการศึกษาความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ที่มีอยู่ทั้งในประเทศและต่างประเทศทั้งด้านวิทยาศาสตร์และวัฒนธรรม จนสามารถนำมาประยุกต์เป็นหลักเศรษฐกิจพอเพียงให้ประชาชนได้นำไปปรับใช้เพื่อการดำเนินชีวิตได้อย่างมั่นคง

สำหรับความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียงจะต้องพิจารณาที่ความหมายของโลกทัศน์ก่อนคือความเชื่อใดความเชื่อหนึ่งที่เกี่ยวกับความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ กับตัวมนุษย์ สังคม และจักรวาลโดยเป็นส่วนรวมกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งของมโนทัศน์ประเภทหนึ่ง ๆ เป็นต้น ดังนั้นคำว่า “มโนทัศน์ความพอเพียง” จึงมีความหมายว่าความคิดพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับโลกทัศน์ต่าง ๆ ที่เป็นความคิด ความเห็น และความเชื่อ ในเรื่องของการมีความโลภน้อย มีความพอประมาณ ไม่เบียดเบียนกันหรือเบียดเบียนกันน้อย และมีความซื่อตรง จนกลายเป็นวิถีชีวิตของมนุษย์คนหนึ่ง ๆ หรือกล่าวโดยสรุปคือมโนทัศน์ความพอเพียงเป็นพื้นฐานที่รองรับโลกทัศน์ต่าง ๆ พื้นฐานนั้นคือสิ่งที่มีเหมือน ๆ กันของโลกทัศน์ต่าง ๆ ในมโนทัศน์นั้น ๆ ดังนั้นมโนทัศน์ความพอเพียงจึงประกอบด้วยโลกทัศน์ของความโลภน้อย โลกทัศน์ของการเบียดเบียนน้อย โลกทัศน์ของความพอประมาณ โลกทัศน์ของความซื่อตรง และโลกทัศน์ของการไม่เบียดเบียน

เมื่อนำความคิดของนักวิชาการที่มีประสบการณ์การทำงานที่กับเศรษฐกิจพอเพียงมาวิเคราะห์แล้วพบว่า มีทั้งมองเศรษฐกิจพอเพียงที่เน้นหนักไปในด้านนามธรรมและรูปธรรม และให้ความสำคัญทั้งในระดับนามธรรมและรูปธรรม ถ้าเน้นหนักไปในด้านนามธรรมจะทำให้มองว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นความคิดชนิดที่มีคุณค่าในตัวเองซึ่งเป็นเรื่องที่มีคุณค่าในตัวเองเพราะเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเป้าหมายในตัวเอง โดยไม่จำเป็นต้องตั้งคำถามว่าทำไมต้องมีความโลภน้อย ทำไมต้องการเบียดเบียนกันน้อย ทำไมต้องพอประมาณ ทำไมต้องซื่อตรง และหรือทำไมต้องไม่เบียดเบียนกัน ซึ่งการมองเช่นนี้แสดงให้เห็นว่ามีความเป็นภาววิสัยของแนวความคิดความพอเพียง ส่วนความคิดที่เห็นเศรษฐกิจพอเพียงมีความเป็นรูปธรรมมาก จะเห็นว่าความพอเพียงนั้นเป็นเครื่องมือที่นำไปสู่การมีชีวิตที่สมดุล อาจต้องมีการวิพากษ์วิจารณ์แนวคิดอื่นเช่นเศรษฐกิจกระแสหลักสองกระแสคือ ระบบเศรษฐกิจแบบเสรีหรือทุนนิยม และระบบเศรษฐกิจแบบสังคมนิยมหรือวางแผน แต่เป็นแนวคิดของเศรษฐกิจพอเพียงอาจมีการตั้งคำถามที่ได้มุ่งโจมตีแนวคิดอื่นที่ขัดแย้งด้วย แต่เศรษฐกิจพอเพียงมุ่งที่จะมองเข้ามาในตัว เพื่อเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาภายในก่อน คือให้ความสำคัญกับการใช้ปัญญาพิจารณาความเหมาะสมในตัวเอง แล้วขยายไปสู่สังคม ดังนั้นแนวคิดเช่นนี้ของการมองเศรษฐกิจพอเพียงจึงเป็นอวัธวิสัย คือปรับเปลี่ยนไปตามที่เหมาะสมเพื่อให้ได้เป้าหมายที่ต้องการ ซึ่งเป้าหมายนี้อาจไม่จำเป็นต้องเหมือนกันทั้งหมด หากแต่แตกต่างกันไปตามชนิดของคน แต่ทั้งนี้ก็ยังอยู่ในกรอบความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียงอยู่ ซึ่งการมองเศรษฐกิจพอเพียงเช่นนี้จะเน้นไปในระดับรูปธรรมคือมีจินตภาพที่ให้คุณค่าภายนอกสามารถเป็นเครื่องมือไปสู่คุณค่าอื่น ๆ และผันแปรไปตามอวัธวิสัย ตามความรู้สึกของแต่ละบุคคล และชนิดที่สามคือให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจพอเพียงที่เป็นทั้งรูปธรรมและนามธรรม มีคุณค่าเหมือน ๆ กัน อยู่ที่อยู่การนำไปปฏิบัติใช้จริง

ด้วยเหตุที่เศรษฐกิจพอเพียงมีทั้งที่สามารถมองได้ทั้งมีความเป็นนามธรรมในเชิงความคิดและรูปธรรมในเชิงปฏิบัติ ซึ่งสามารถมองได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีทั้งคุณค่าภายนอก สามารถใช้เป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่สิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ และเป็นอวัธวิสัย ในขณะที่ก็ยังสามารถมองได้อีกว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นสิ่งที่มีความคุณค่าในตัวเอง และเป็นสิ่งที่เป้าหมายในตนเอง รวมทั้งเป็นภาววิสัยจะพบว่าการมองทั้ง ๒ แบบจะมีความเป็นปฏิทรรศน์ขึ้นมา ซึ่งปัญหาดังกล่าว จึงต้องนำเศรษฐกิจ

พอเพียงมาวิเคราะห์ในเชิงลึกถึงความมีอยู่ในเชิงมโนภาพความพอเพียงที่มีอยู่ในความคิดทางปรัชญาและความคิดทางศาสนา

ประเด็นที่ ๒ มโนภาพความพอเพียงจากปรัชญาและศาสนา

ผลการวิเคราะห์พบว่ามโนภาพทั้งปรัชญาและศาสนาต่างมีลักษณะปัจเจกและลักษณะร่วมกัน ในปรัชญาและศาสนามีมโนภาพความพอเพียงที่เป็นปัจเจกลักษณะคือ มโนภาพความพอเพียงจากปรัชญามีลักษณะเป็นมโนภาพที่มีคุณค่าภายนอก สามารถเป็นเครื่องมือไปสู่สิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ และเป็นอัตวิสัยของแต่ละบุคคล ในขณะที่มโนภาพความพอเพียงจากศาสนามีลักษณะเป็นสิ่งที่มีความหมายภายใน ที่มีเป้าหมายในตัวเอง และเป็นภาววิสัย สำหรับมโนภาพของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมโนภาพของเต๋า มีลักษณะร่วมกันเนื่องจากมีมโนภาพเกี่ยวกับชีวิตว่าก่อเกิดมาจากความว่างดังนั้นชีวิตจึงเป็นมายาภาพการดำเนินชีวิตจึงไม่ควรสุดโต่งไปด้านใดด้านหนึ่ง โดยต้องดำเนินชีวิตให้สอดคล้องกับมโนทัศน์ความพอเพียง ซึ่งความพอเพียงนี้คือพอเพียงด้านวัตถุ ไม่ใช่ด้านจิตใจที่เป็นนามธรรมที่เกี่ยวกับความดีงามทั้งหลาย

มโนภาพความพอเพียงทางปรัชญาเอพิคิวรัส สอนให้ใช้เหตุผลเพื่อแสวงหาความสุขด้วยความพอเพียงกับคนนั้น ๆ ให้หาความพอดีในการบริโภคให้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้ ซึ่งมีลักษณะการให้คุณค่าภายนอก ความพอเพียงสามารถใช้เป็นเครื่องมือไปสู่สิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ ซึ่งแสดงถึงความพอเพียงนี้เป็นอัตวิสัยของแต่ละบุคคล สำหรับมโนภาพความพอเพียงทางปรัชญาของไดโอจีนีส ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของกลุ่มนักคิดที่ถือว่าความรู้สึกของจิตใจสำคัญกว่าเหตุผล และถือว่าการแสดงออกของปัจเจกภาพสำคัญกว่าการอยู่ภายใต้กรอบหรือแบบแผน จึงแสวงหาการดำเนินชีวิตที่เหมาะสมกับตนเองด้วยการใช้ชีวิตแบบเรียบง่าย โดยยึดอุดมคติของชีวิตคือการกินอยู่อย่างง่าย ๆ ทำในสิ่งที่ตนอยากทำ กินอะไรก็ได้ นอนที่ไหนก็ได้ แต่อุดมคติดังกล่าวก็กลายเป็นการเหยียดหยามวิถีชีวิตที่ถือว่าเป็นแบบฉบับของคนทั่วไป เช่น การแสวงหาความสุขสบาย อำนาจ ความมั่งคั่ง เกียรติยศ เป็นต้น ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงความพอเพียงแล้ว จะพบว่าเป็นความพอเพียงที่เข้มงวด ซึ่งมีอยู่ในอุดมคติของนักบวชในศาสนาต่าง ๆ สำหรับมโนภาพทางปรัชญาของ วิลเลียม เวิร์ดเวิร์ธ เมื่อวิเคราะห์แล้วจะพบว่ามโนทัศน์ของความพอเพียงที่แฝงอยู่ด้วย โดยที่เขาได้สะท้อนให้เห็นว่า การใช้ชีวิตปกติตามกรอบประเพณีที่หาความรู้จากตำราที่มากเกินไป ไม่สามารถทำให้มนุษย์ได้พบเจอกับสิ่งที่ประเสริฐที่สุดของชีวิต เขาจึงใช้บทกวีแสดงถึงการชักชวนมนุษย์ให้หยุดหลงใหลสิ่งที่ไม่สำคัญที่กำหนดขึ้นมาแต่ให้ออกไปชื่นชมธรรมชาติ ซึ่งความคิดเช่นนี้แสดงให้เห็นว่าเป็นการทวนกระแสสังคมที่เต็มไปด้วยการแข่งขัน เปรียบได้กับเศรษฐกิจพอเพียงที่เสนอแนวทางที่ไม่ให้หลงไปกับเศรษฐกิจกระแสหลักที่มุ่งเน้นที่การใช้ความโลภเป็นสิ่งที่ขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจ

สำหรับมโนภาพของเพลโตที่เกี่ยวกับความพอเพียงคือเพลโตเสนอแนวคิดให้มุ่งไปสู่การใช้ชีวิตที่ยึดนามธรรมเป็นเป้าหมาย และให้ลดความสำคัญของโลกแห่งผัสสะให้น้อยลง ซึ่งเปรียบได้กับความพอเพียงก็คือการให้ลดการเบียดเบียนกันจากการแก่งแย่งแข่งขันกันเข้าครอบครองโลกของวัตถุ จึงตีความได้ว่าแนวคิดของเพลโตให้ความสำคัญกับความพอเพียงในการดำเนินชีวิตด้วย โดยเห็นว่าสิ่งที่สมบูรณ์ซึ่งหมายถึงความพอเพียงนี้มีความเป็นปรนัยหรือภาววิสัยซึ่งจะต้องมีคุณค่าในตัวเองและมีความเป็นสิ่งที่เป้าหมายในตนเองอีกด้วย สำหรับมโนภาพทางปรัชญา

สุดท้ายคืออริสโตเติล ซึ่งเห็นว่าทุกสิ่งทุกอย่างมีลักษณะเฉพาะของตน เป็นลักษณะที่ทำให้สิ่ง ๆ หนึ่ง เป็นตัวมันเองและแยกออกมาต่างจากสิ่งอื่นใด และมนุษย์ก็เช่นกันแยกออกมาจากสัตว์ ด้วยลักษณะเฉพาะของความมีเหตุผล

สุดท้ายมโนภาพของของอริสโตเติลเสนอไว้ว่า จุดหมายปลายทางของมนุษย์นั้นคือความสุข แต่ความสุขนี้ต้องเป็นกิจกรรมของวิญญาณที่สอดคล้องกับหน้าที่เฉพาะของมนุษย์ผู้นั้น นอกจากนี้อริสโตเติลได้เสนออีกว่าความสุขที่สูงสุดของมนุษย์คือการใช้เหตุผล และปัญญา โดยที่อริสโตเติลเห็นว่าคนทั่วไปเห็นเพียงว่า ความบันเทิง เกียรติ และความร่ำรวยเป็นความสุข แต่เขาเห็นว่าเป็นความจริงก็จริงแต่เป็นเพียงความสุขในระดับต่ำที่ใกล้เคียงกับสัตว์เท่านั้น มนุษย์ควรมีแต่ไม่จำเป็นต้องมีมากเกินไป แต่ในฐานะความเป็นมนุษย์อริสโตเติลเสนอให้สนใจ ความสุขแบบมนุษย์ ซึ่งความสุขแบบนี้เขาเรียกว่า “คุณธรรม” คือ ความกล้าหาญ ความควบคุมตนเอง ความเอื้อเฟื้อ ความประหยัด การเคารพนับถือตนเอง มิตรภาพ ความซื่อสัตย์ ซึ่งทั้งหมดนี้ถือเป็นทางสายกลางระหว่างสภาพสุดโต่ง ๒ ขั้ว อาทิ ความกล้าหาญเป็นทางสายกลางระหว่างความขี้ลาดและความบ้าระห่ำ หรือความมัธยัสถ์เป็นทางสายกลางระหว่างความขี้นีียวกับความฟุ่มเฟือย ซึ่งจะเป็นทางสายกลางได้จะต้องเกิดจากการฝึกฝนตนเองของมนุษย์จนเป็นนิสัย ทั้งนี้อริสโตเติลเห็นอีกว่า ธรรมชาติได้เตรียมให้มนุษย์พร้อมที่จะฝึกฝนคุณธรรมเหล่านั้นไว้แล้ว แต่ต้องใช้เหตุผลและปัญญา เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคม ต้องอยู่ร่วมกับผู้อื่นเป็นสังคม เป็นรัฐ ถึงนครรัฐ ดังนั้นคุณธรรมดังกล่าวจะทำให้มีความสุข แต่สุดท้ายอริสโตเติลยังเสนออีกว่าความสุขมีมีความสุขแบบเทพ คือ ความสุขที่เกิดจากปัญญารู้แจ้งในสัจจะธรรม เมื่อพิจารณาโมโนภาพของอริสโตเติลแล้ว จะเห็นว่าความพอเพียงจะมีอยู่ในความหมายของคุณธรรมด้วย ซึ่งเศรษฐกิจพอเพียงก็มีจินตภาพของการฝึกตนให้ลดความต้องการระดับสัญชาตญาณ โดยไม่ส่งเสริมให้เบียดเบียนกัน ให้มีความพอประมาณ เป็นต้น

มโนภาพความพอเพียงทางศาสนาในการวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนได้นำพระพุทธศาสนาเถรวาทและเต๋า มาวิเคราะห์ถึงมโนภาพความพอเพียง โดยสรุปได้ว่าพระพุทธศาสนาเถรวาทมโนภาพนี้มีแนวคิดที่เป็นเรื่องของธรรมชาติของจิต เบญจขันธ์ ไตรลักษณ์ ปฏิจจนูปบาท กรรมและการเกิดใหม่ และนิพพาน สำหรับใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติที่ประกอบด้วยจริยะชั้นมูลฐาน ชั้นกลาง และชั้นสูง ทั้งนี้ก็เพื่อเป้าหมายของนิพพานซึ่งหมายถึงสภาพที่ดับกิเลส และกองทุกข์แล้วของมนุษย์ มโนภาพดังกล่าวได้รับการนำมาประยุกต์เข้ากับมโนภาพของความพอเพียงที่เห็นได้ชัดเจนจะประกอบด้วย ๘ หลักธรรมด้วยกันที่ปรากฏเป็นรากฐานอยู่ในระบบเศรษฐกิจแบบพอเพียง คือ ๑) หลักมัชฌิมาปฏิปทาซึ่งว่าด้วยการไม่ยึดกับอัตตakilมณานุโยค คือ การประกอบตนเองให้ลำบากเกินไป และการไม่ยึดกับกามสุขัลลิกานุโยค คือ การพัวพันในกามในความสบายมากจนเกินไป ๒) หลักตนเป็นที่พึ่งแห่งตนซึ่งว่าด้วยความรับผิดชอบเฉพาะตน ไม่ว่าจะทำสิ่งที่ดีงามหรือเลวร้าย ผู้นั้นก็จะได้รับผลนั้น หากต้องการสิ่งที่ดีก็ต้องทำด้วยตนเอง ๓) หลักความสันโดษซึ่งว่าด้วยการส่งเสริมให้บุคคลพึงพอใจในทรัพย์สินที่ตนเองได้มาและใช้จ่ายในสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างประหยัดและรู้จักออม ไม่ฟุ่มเฟือยฟุ้งเฟ้อ มีความเป็นอยู่อย่างสงบเรียบง่าย ๔) บุริสธรรม ๗ ซึ่งว่าด้วยการส่งเสริมให้คนมีความพฤติกรรมถูกต้องตามทำนองคลองธรรม ให้เป็นผู้มีจิตสงบระงับจากบาปอกุศลธรรม ไม่เบียดเบียนตนและผู้อื่นให้ได้รับความเดือดร้อน ๕) ทิฏฐธัมมิกัตถะซึ่งว่าด้วยการส่งเสริมให้

คนสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจ ทำให้มีทรัพย์สินเงินทอง พึ่งตนเองได้ซึ่งจะเป็นไปเพื่อประโยชน์ ในปัจจุบัน ๖) โภคาวิภาค ๔ ซึ่งว่าด้วยการปฏิบัติให้ถูกต้องเกี่ยวกับทรัพย์อย่างเหมาะสมกับชีวิต ๗) โภคาทิยะ ๕ ซึ่งว่าด้วยการนำทรัพย์สินมาใช้ประโยชน์ต่อตนเองและสังคม คือเลี้ยงตนเอง เลี้ยงดู ครอบครัว มารดาบิดา ให้เป็นสุข เลี้ยงมิตรสหาย ใช้ป้องกันภัยอันตรายต่าง ๆ ใช้บำรุงสงเคราะห์ ต้อนรับแขก สงเคราะห์ญาติ เสียภาษีอากร ใช้ทำบุญอุทิศให้แก่บุพการี และบำรุงนิกบวช ทรัพย์สิน ควรนำมาใช้ประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต ประกอบด้วยการใช้จ่ายทรัพย์นั้นเลี้ยงตนเอง และ ๘) หลักธรรมกามโกศิสุข ๔ ซึ่งว่าด้วยการครองเรือนต้องมีความสุข ๔ ประการ ความสุขที่เกิดจากการ มีทรัพย์ เป็นหลักประกันของชีวิต ความสุขที่เกิดจากการบริโภคทรัพย์ หรือใช้จ่ายทรัพย์ คือ รู้จักใช้ จ่ายทรัพย์นั้นให้เกิดประโยชน์แก่ชีวิตของตน เลี้ยงดูบุคคลอื่น และทำประโยชน์สุขต่อผู้อื่นและ สังคม ความสุขที่เกิดจากความไม่เป็นหนี้ และความสุขที่เกิดจากความประพฤติที่ไม่มีโทษ คือ มี กายกรรม วาจากรรม มโนกรรมที่สุจริต ที่ใครจะว่ากล่าวติเตียนไม่ได้ มีความบริสุทธิ์ และมีความมั่นใจ ในการดำเนินชีวิตของตน

มโนภาพความพอเพียงของเต๋า ที่ผู้เขียนวิเคราะห์เสนอไว้มีสาระสำคัญว่า ทั้งเล่าจื๊อและ จวงจื๊อที่ เป็นผู้ถ่ายทอดไว้ผ่านคัมภีร์นั้น มีเนื้อหาที่มุ่งให้มนุษย์หันกลับมาตระหนักคุณค่าภายใน ตัวเองและธรรมชาติรอบตัวเอง เนื่องจากทั้ง ๒ ท่านนี้มีแนวคิดที่เห็นว่ามนุษย์ได้ทำตัวออกห่างคุณ ค่าที่ยิ่งใหญ่ซึ่งมีอยู่ภายในดังกล่าว ทำให้มนุษย์เกิดปัญหากับตัวเองและสังคม กล่าวอีกนัยคือทั้ง เล่าจื๊อและจวงจื๊อได้เสนอแนวคิดที่มีมโนภาพของความพอเพียง ซึ่งเห็นได้จากการเสนอให้มนุษย์ เลิกแสวงหาสิ่งภายนอก แต่ให้กลับมาหาความสงบด้านจิตใจ หากพิจารณาโดยผ่าน ๆ จะเห็นว่า เป็นแนวทางที่สอดคล้องกับธรรมชาติของมนุษย์เหมือนกับเป็นแนวทางที่ขัดแย้งกับสังคมโลก แต่ผู้เขียนเห็นว่า แนวทางดังกล่าวเป็นการวิพากษ์สังคมถึงปัญหาพื้นฐานของมนุษย์ และได้เสนอมโนภาพที่ทวน กระแสสังคมโดยให้ปล่อยวางความวุ่นวายของสังคมแล้วมาดำรงตนด้วยการใช้ชีวิตอย่างเรียบง่าย ซึ่งแนวทางเช่นนี้จึงสอดคล้องกับเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีมโนภาพความพอเพียงเป็นในการดำเนิน ชีวิต โดยจะเห็นได้จากมโนภาพของเต๋าจะสะท้อนให้ปัญหาพื้นฐานชีวิตทางโลกที่ไม่มีจบสิ้น หากยัง ไม่เลิกยึดติดโดยการปล่อยวาง หรือถอยตัวออกห่างกิจกรรมในสังคม หรือจะกล่าวได้ว่าการเลิกหรือลด กิจกรรมทางสังคมหรือทางโลกก็เท่ากับการหยุดการเบียดเบียนกันหรือเบียดเบียนกันน้อยลง นั่นเอง หรือสอนให้มนุษย์ไม่ควรโลภมาก ทำอะไรที่เกินตัวเอง ซึ่งมีมโนภาพเหล่านี้ล้วนแล้วแต่มุ่งไปสู่ชีวิตที่ พอเพียงทั้งสิ้น

ประเด็นที่ ๓ การวิเคราะห์เชิงตีความในความหมายของมโนทัศน์ความพอเพียงจาก เงื่อนไขที่จำเป็นและเพียงพอและยืนยันความมีอยู่ในเชิงสาเหตุและผล และในเชิงตรรกะ

จากการวิเคราะห์พบว่ามโนทัศน์ความพอเพียงมีความสัมพันธ์ในรูปแบบของเงื่อนไขที่ จำเป็นและเงื่อนไขที่เพียงพอของการมีอยู่ในมโนภาพความพอเพียง ซึ่งเป็นความสัมพันธ์เชิงสาเหตุ และผลในเงื่อนไขที่พอเพียง นอกจากนี้ยังพบอีกว่ามีการมีอยู่ในความสัมพันธ์เชิงตรรกะอีกด้วย จาก การวิเคราะห์ดังกล่าวทำให้เห็นลักษณะเฉพาะที่เป็นความต่าง และเห็นลักษณะทั่วไปของมโนทัศน์ ความพอเพียงที่เป็นความเหมือน ซึ่งมีอยู่ในความคิด ความเห็น ความเชื่อหรือโลกทัศน์ต่าง ๆ ซึ่ง จากการประเมินความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผลเกี่ยวกับคำว่า “พอเพียง” จากพระราชดำรัสที่พระ

เจ้าอยู่หัวทรงตรัสไว้ ไม่ว่าจะเป็น “ความโลภน้อย” “เบียดเบียนคนอื่นน้อย” “ต้องไม่เบียดเบียนคนอื่น” “พอประมาณ” และ “ซื่อตรง” เมื่อนำมาสร้างเป็นความสัมพันธ์ของความเป็นสาเหตุและผลหรือสิ่งหนึ่งเป็นสาเหตุของอีกสิ่งหนึ่ง พบว่ารูปแบบของ “หาก P ทำให้เกิด Q การมีอยู่ของ P สามารถใช้สรุปได้ว่า Q ยังมีอยู่ด้วย” และรูปแบบของ “หาก P ทำให้เกิด Q การหายไปของ Q ไม่สามารถใช้สรุปได้ว่า P จะต้องหายไปด้วย” มีความสมเหตุสมผล ในขณะที่รูปแบบของ “หาก P ทำให้เกิด Q การมีอยู่ของ Q สามารถใช้สรุปได้ว่า P ยังมีอยู่ด้วย” และรูปแบบของ “หาก P ทำให้เกิด Q การหายไปของ P ไม่สามารถใช้สรุปได้ว่า Q จะต้องหายไปด้วย” ไม่สมเหตุสมผล ผลเช่นนี้ทำให้สรุปได้ว่าจินตภาพในมโนทัศน์ความพอเพียงมีอยู่ในความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผล และมีอยู่ในรูปแบบของเงื่อนไขที่พอเพียง เท่านั้น

เมื่อนำรูปแบบที่ไม่สมเหตุสมผลมาพิจารณาในเงื่อนไขของความเป็นตรรกะ หรือความเป็นปรมาัตถ์ พบว่ามีความสัมพันธ์เชิงตรรกะ ซึ่งหมายความว่า P และ Q เป็นทั้งสาเหตุและผลของกันและกัน หรือ P และ Q ต่างก็เป็นเหตุสาเหตุของกันและกัน กล่าวโดยสรุปความพอเพียงที่พระเจ้าอยู่หัวตรัสไว้มีความเป็นสาเหตุของกันและกันจนกระทั่งจะเรียกว่า เป็นสิ่งเดียวกันก็ได้ หรือไม่เป็นสิ่งเดียวกันก็ได้ในเวลาเดียวกัน จึงสรุปได้ว่าประพจน์ที่เกี่ยวข้องกับความพอเพียงที่พระเจ้าอยู่หัวทรงตรัสไว้ มีทั้งเป็นความสมเหตุสมผลเชิงสาเหตุและผล และมีความสมเหตุสมผลเชิงตรรกะ หรือกล่าวอีกนัยคือมีความเป็นเหตุเป็นผลทั้งในรูปแบบของความเป็นสาเหตุทางเดียวและเป็นสาเหตุและผลของกันและกัน จึงกล่าวได้ว่ามโนทัศน์ความพอเพียงมีความสัมพันธ์ด้านเหตุผล และมีความสัมพันธ์ด้านตรรกะอีกด้วย

๕.๒ การวิจารณ์

ผลจากการวิเคราะห์มโนทัศน์ความพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียง ตั้งแต่รูปแบบเงื่อนไขที่จำเป็นและเพียงพอของมโนทัศน์ความพอเพียง การมีอยู่ของมโนทัศน์ความพอเพียงในรูปแบบความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผล และการมีอยู่ของมโนทัศน์ความพอเพียงในรูปแบบเชิงตรรกะ ซึ่งจากการวิเคราะห์และพิสูจน์การมีอยู่เชิงความสัมพันธ์ของมโนทัศน์ความพอเพียงด้วยตรรกวิทยา สัญลักษณ์พบว่ารูปแบบความสัมพันธ์กันเชิงสาเหตุและผลของมโนทัศน์ความพอเพียงมีอยู่ในรูปแบบของเงื่อนไขที่จำเป็น สำหรับความสัมพันธ์ในเชิงตรรกะของมโนทัศน์ความพอเพียงมีอยู่ในรูปแบบของเงื่อนไขที่พอเพียงจึงหมายความว่ามโนทัศน์ความพอเพียงเป็นความจริงเชิงปรมาัตถ์สำหรับความจริงเชิงปรมาัตถ์ของมโนทัศน์ความพอเพียงดังกล่าว ทำให้แปลความหมายได้ว่ามโนทัศน์ความพอเพียงเป็นความจริงประเภทที่เรียกว่าปรมาัตถ์สัจจะ ลัคนา อัครรุ่งนรินทร์ให้เหตุผลไว้ว่าเป็นเรื่องของความจริงตามธรรมชาติของสภาวะธรรมแท้ ๆ ของสิ่งทั้งปวง อันได้แก่นามธรรม ซึ่งมีนัยด้วยกับความจริงในพุทธศาสนาเถรวาทที่แยกย่อยเป็น จิต เจตสิก รูป นิพพาน ความจริงระดับนี้มีได้ ขึ้นอยู่การรับรู้หรือการกำหนดของมนุษย์ ไม่ว่าจะเป็นผู้ใดเข้าไปรับรู้ความจริงนี้หรือไม่ก็ตาม ความจริงนี้ก็ยังคงมีอยู่และเป็นจริงตามสภาวะเช่นนั้นตลอดไป¹

¹ ลัคนา อัครรุ่งนรินทร์, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ "สัจจะ" ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (คณะอักษรศาสตร์: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๗), บทคัดย่อ.

เมื่อเป็นความจริงดังกล่าว มโนทัศน์ความพอเพียงจึงมีความเป็นปรนัย และย่อมต้องถือว่าความพอเพียงเป็นสิ่งที่แน่นอนตายตัว ไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่าง ๆ ภายนอกซึ่งความพอเพียงนี้ได้ติดตัวอยู่ที่ความคิดและการกระทำนั่นเอง ความพอเพียงจึงเป็นสิ่งเป็นสากลกับมนุษย์ทุกคน ดังนั้นการกระทำที่เกิดจากมีความโลภน้อย มีการเบียดเบียนคนอื่นน้อย หรือรวมไปถึงไม่เบียดเบียนคนอื่นเลย มีความพอประมาณ และมีความซื่อตรง จึงเป็นสิ่งที่เรียกว่าพอเพียง ไม่ว่าใครจะกระทำแบบนี้ที่ไหน เวลาใด และไม่ว่าจะมีผู้ใดเห็นด้วยหรือไม่เห็นด้วย ใครจะเสียผลประโยชน์ หรือได้ผลประโยชน์ก็ตาม ก็ถือว่าเป็นความพอเพียงทั้งสิ้น เพราะถือว่าผลอันที่เกิดจากการกระทำไม่สำคัญ จึงหมายรวมไปถึงเจตนาที่ทำให้เกิดการกระทำต่างหากที่เป็นสิ่งที่ทำให้รู้ว่าเป็นความพอเพียง ความพอเพียงจึงเป็นสิ่งสมบูรณ์ ซึ่งคนที่ยังไม่เห็นด้วยนั้น เป็นเพราะเขายังไม่มีความโลภน้อยพอ ไม่มีการเบียดเบียนคนอื่นน้อยพอ ฯลฯ เมื่อมนุษย์ที่ไม่เห็นด้วยนี้ได้ฝึกตนเองจนถึงขั้นแล้วก็จะเข้าใจโดยธรรมชาติของความพอเพียงแล้ว ก็จะเข้าใจการมีอยู่ของความพอเพียงในความจริงเชิงปรมาัตถ์ดังกล่าว สมภาร พรหมทา มีความเห็นว่าความจริงในเชิงปรมาัตถ์เป็นเช่นเดียวกับความจริงในโลกของแบบของเพลโต เป็นความจริงนิรันดร์ ซึ่งการทำงานของนักคณิตศาสตร์และนักตรรกวิทยาในทัศนะของเพลโตก็คือการทำงานเพื่อเข้าถึงความจริงระดับปรมาัตถ์ คือมองไม่เห็นด้วยตา ต้องเห็นด้วยปัญญา และเมื่อเห็นแล้วก็จะเข้าใจว่าที่โลกมันเป็นเช่นนั้น และยกตัวอย่างไว้ว่า ถ้าเคยนับนิ้วได้ ๓๐ วันนี้นับได้ ๒๘ เชื่อได้เลยว่าหายไป ๒ ตัว ไม่เป็นเช่นนั้น ก็เพราะมันถูกกำกับด้วยปรมาัตถ์สัจโนโลกนามธรรมนั้นแล้ว² เพื่อให้เห็นภาพที่ชัดเจนของมโนทัศน์ความพอเพียงที่มีความเป็นปรนัยหรือเป็นความจริงเชิงตรรกะ ผู้เขียนขอยกบทนิยามในวิชาเรขาคณิตของยุคลิดแห่งอะเล็กซานเดรีย (Euclid of Alexandria) ซึ่งยุคลิดได้รับการศึกษาทางด้านคณิตศาสตร์จากโรงเรียนเพลโตนิค (platonian school) ที่นครเอเธนส์แห่งกรีก เป็นศิษย์ของเพลโต ยุคลิดเป็นอาจารย์สอนคณิตศาสตร์ที่มหาวิทยาลัยอะเล็กซานเดรียได้รวบรวมความรู้ทางคณิตศาสตร์โดยจัดเป็นระบบสัจพจน์ขึ้นมา ในหนังสือชื่ออีลิเมนต์ (Element) เขาได้นิยามที่ ๑ ความหมายของจุดไว้ คือ สิ่งที่ไม่มีความยาว และนิยามที่ ๒ ความหมายของเส้นไว้ว่า คือ สิ่งที่มีความยาว แต่ไม่มีความกว้าง และนิยามที่ ๓ ส่วนสุดของเส้นไว้ว่า คือ จุด³ เมื่อพิจารณาจะเห็นว่านิยามทั้ง ๓ นั้น ไม่สามารถมีตรงตามที่เขาเขียนในโลกภายนอกที่ใช้ประสาทสัมผัสรับรู้ได้ แต่นิยามเหล่านี้ก็สามารถนำไปสร้างเป็นประโยชน์ในโลกภายนอกได้อย่างมากมาย เช่น งานด้านวิศวกรรม คณิตศาสตร์ รวมไปถึงสังคมศาสตร์ในสาขาย่อยต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งการนิยามความหมายดังกล่าวของ ยุคลิด ก็คือทำให้เป็นความจริงเชิงตรรกะเสียก่อน และนำไปใช้ประโยชน์ในโลกภายนอก ซึ่งเมื่อพิจารณาเช่นนี้แล้ว ความจริงเชิงสาเหตุและผล รวมทั้งความจริงเชิงตรรกะของมโนทัศน์ความพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียงก็มีได้ต่างจาก ความหมายของวิธีการนิยามดังกล่าว

² สมภาร พรหมทา, **ตรรกวิทยาสัญลักษณ์**, หน้า ๖๙.

³ “Definition 1 A point is that which has no part. Definition 2. A line is breadthless length. Definition 3. The ends of a line are points...”Euclid, **Elementa**, tr. by Richard Fitzpatrick, 2007. [online]. source: <http://farside.ph.utexas.edu/Books/Euclid/Elements.pdf> [12 Aug. 2015].

จากการวิเคราะห์ในบทที่ ๒ ที่เกี่ยวกับความคิดของนักวิชาการที่มีประสบการณ์การทำงานที่กับเศรษฐกิจพอเพียง เศรษฐกิจพอเพียงมีทั้งความเป็นนามธรรมในเชิงมโนภาพและรูปธรรมในเชิงจินตภาพ ซึ่งสามารถพิจารณาได้ว่าเศรษฐกิจพอเพียงมีทั้งคุณค่าภายนอก สามารถใช้เป็นเครื่องมือที่จะนำไปสู่สิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ และเป็นอวัสัย ในขณะที่ก็ยังสามารถพิจารณาได้อีกว่าเศรษฐกิจพอเพียงเป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวเอง และเป็นสิ่งที่เป้าหมายในตนเอง รวมทั้งเป็นอวัสัยได้อีกด้วย และทำนองเดียวกันจากการวิเคราะห์ในบทที่ ๓ พบว่ามโนภาพเกี่ยวกับความพอเพียงทั้งในปรัชญาและศาสนาบางส่วนที่นำมาวิเคราะห์นั้น พบอีกว่ามโนภาพทั้งปรัชญาและศาสนาต่างมีลักษณะปัจเจกและลักษณะร่วมกัน โดยที่มีมโนภาพความพอเพียงที่เป็นปัจเจกลักษณะได้ ๒ ชนิด มโนภาพความพอเพียงจากปรัชญามีลักษณะเป็นมโนภาพที่มีคุณค่าภายนอก สามารถเป็นเครื่องมือไปสู่สิ่งที่มีคุณค่าอื่น ๆ และเป็นอวัสัยของแต่ละบุคคล ในขณะที่มโนภาพความพอเพียงจากศาสนามีลักษณะเป็นสิ่งที่มีความหมายในตัวเอง และเป็นอวัสัย แต่เมื่อพิจารณาโดยละเอียดอีกจะพบว่ามโนภาพของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมโนภาพของเต๋า มีลักษณะร่วมกันคือมีทั้ง ๒ ปัจเจกลักษณะดังกล่าว จึงเห็นได้ว่า มโนทัศน์ความพอเพียงจะมีทั้งความเป็นจริงแบบปรนัยหรือความจริงเชิงสาเหตุและผล รวมทั้งความจริงเชิงตรรกะ ซึ่งถึงว่าเป็นนามธรรม ในขณะที่มโนทัศน์ความพอเพียงก็จะเป็นจริงแบบอัตนัยอีกด้วย ซึ่งหมายความว่าจะเป็นความพอเพียงหรือไม่พอเพียงนั้นมนุษย์ผู้นั้นเป็นผู้ตัดสินรวมทั้งให้ค่าความหมายของมันจึงไม่มีกฎที่ตายตัวขึ้นอยู่กับประสบการณ์โดยตรงของแต่ละคน และอาจรวมไปถึงอารมณ์ความรู้สึกของแต่ละคนอีกด้วย แต่มโนภาพทางศาสนาของพระพุทธศาสนาเถรวาทและมโนภาพของเต๋านั้น มีความจริงทั้งสองประเภทคือ นามธรรมและรูปธรรม ซึ่งความเป็นจริงแบบอัตนัยจะเหมือนกับความจริงโดยสมมติของพุทธหรือสมมติสัจจะ

ลลนา อัครรุ่งนรินทร์ ให้ความเห็นไว้ว่าสมมติสัจจะดังกล่าวนี้เป็นความจริงที่มีรากฐานอยู่บนการกำหนดสมมติของมนุษย์ จึงเปลี่ยนแปลงและถูกยกเลิกได้ การกำหนดสมมตินี้ก็คือการสร้างระบบภาษาขึ้นเพื่อใช้เรียกใช้สมมติสิ่งต่าง ๆ ตลอดจนเป็นเครื่องมือที่จะทำให้มนุษย์สามารถสื่อสารความหมายซึ่งกันและกันได้ โดยอาศัยหลักการสร้างนามบัญญัติที่แฝงความหมายคืออรรถบัญญัติไว้ ทั้งนามบัญญัติและอรรถบัญญัติจึงมีความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องและต้องประกอบอยู่ด้วยกัน จึงทำให้เกิดเป็นภาษาที่สามารถนำมาใช้สื่อความหมายได้สมบูรณ์ ทั้งปรมัตถสัจจะ และสมมติสัจจะเป็นความจริงที่ต้องอิงอาศัยกัน กล่าวคือปรมัตถสัจจะเป็นความจริงที่ยืนอยู่เป็นแกนมีสาระของความจริงอยู่ในตัวเอง แต่การอธิบายความจริงนั้นจะกระทำได้โดยผ่านทางภาษาซึ่งเป็นสมมติสัจจะและในการทำนองเดียวกันสมมติสัจจะเป็นสิ่งที่มนุษย์กำหนดขึ้นไม่มีสาระ แห่งความเป็นจริงในตัวเอง แต่กลุ่มสมมติลงบนสิ่งซึ่งเป็นปรมัตถสัจจะความจริงแท้ที่อยู่เบื้องหลังความจริงในระดับสมมติก็คือความจริงในระดับปรมัตถ⁴

ดังนั้นมโนทัศน์ความพอเพียงในเศรษฐกิจพอเพียงจึงมีมโนภาพและมโนทัศน์ที่เหมือนกับหลักของพระพุทธศาสนาเถรวาทซึ่งมีคำสอนที่สอดคล้องกับความจริง ๒ ระดับ เพื่อให้

⁴ ลลนา อัครรุ่งนรินทร์, "การศึกษาเชิงวิเคราะห์ "สัจจะ" ในพุทธปรัชญาฝ่ายเถรวาท", วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, บทคัดย่อ.

มนุษย์ยึดเป็นหลักปฏิบัติคือ ความจริงปรมาตม์ และ ความจริงสมมุติ ความจริงปรมาตม์ เป็นหลักธรรมคำสอนที่มุ่งหมายสู่ความหลุดพ้น ซึ่งจะต้องมีความเข้าใจในปรมาตม์สัจจะเป็นอย่างดี และปฏิบัติหลักการที่ทรงแนะนำไว้คือ มรรคมีองค์แปด ส่วนความจริงสมมุติ เป็นหลักธรรมการสั่งสอนที่แนะนำประโยชน์เพื่อการดำรงชีพในโลกสังคมอย่างมีความสุข เมื่อศึกษาและทำความเข้าใจกับเรื่องสัจจะนี้อย่างลึกซึ้งเพียงพอแล้วจะพบว่า ความจริงทั้ง ๒ ระดับนี้มีได้มีความขัดแย้งกันแต่ประการใด แต่กลับมีความประสานสอดคล้องและประกอบอยู่ด้วยกัน เสมือนการมองสิ่งเดียวกันแต่มองจากแง่มุมที่ต่างกัน และทำให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมคำสอนของพุทธปรัชญาทั้งระบบได้ดียิ่งขึ้นอีกด้วย ทำนองเดียวกันมโนทัศน์ความพอเพียงก็ประกอบด้วยความจริงทั้งสองประเภทดังกล่าว และสามารถเป็นแรงเสริมหนุนระหว่างกันได้อีกด้วย คือ ทั้งจินตภาพและมโนภาพความพอเพียงต้องประกอบกันขึ้นเป็นมโนทัศน์ความพอเพียงที่มีทั้งเป็นความจริงนามธรรมและความจริงรูปธรรมอีกด้วย

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

๕.๓.๑ ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

ผลจากการวิจัยที่ยืนยันความมีอยู่ของมโนภาพความพอเพียงในความสัมพันธ์ระหว่างของสรรพสิ่งในความสมดุล และมีอยู่เชิงความสัมพันธ์ทั้งในเชิงสาเหตุและผลรวมทั้งในเชิงตรรกะนั้น ทำให้สามารถจินตนาการถึงภาพในอนาคตหรือฉากทัศน์ของความพอเพียงในอนาคต ได้อย่างชัดเจนว่าความพอเพียงนั้นย่อมมีอยู่อย่างป็นสิ่งที่มีความเป็นสำนิจันด์ ด้วยเหตุผลเดียวกับที่พระพุทธเจ้ามีแนวทรรศนะเกี่ยวกับธรรมว่า “...เพราะตถาคตอุบัติขึ้นก็ตาม ไม่อุบัติขึ้นก็ตามธาตุนั้น คือ ความตั้งอยู่ตามธรรมดา ความเป็นไปตามธรรมดา ก็คงตั้งอยู่อย่างนั้นเอง ...”⁵ ซึ่งความมีอยู่ของความพอเพียงก็เช่นเดียวกับคำว่า “ธรรม” ที่พระพุทธองค์ตรัสดังกล่าว นั้นหมายความว่าอีกร้อยปีพันปีหรือชั่วกัลปาวสานสภาวะของความพอเพียงในจักรวาลก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้น ความพอเพียงจึงไม่เป็นปัญหากับภายนอก แต่ปัญหานี้จะมาอยู่ที่จิตใจของมนุษย์ เนื่องจากมนุษย์โดยเฉพาะตามความเชื่อของชาวพุทธนั้นถือว่าเป็นส่วนผสมของนามรูป ซึ่งประกอบไปด้วยร่างกายและจิตใจ นั้นหมายความว่าความสุขที่มนุษย์แสวงหากันต้องมีสองอย่างคือ สุขทางกาย กับ สุขทางใจ การที่มนุษย์รู้จักพอเพียงได้ก็จะเป็นการสร้างสมดุลระหว่างความสุขทางกายกับความสุขทางใจ แต่ปัญหาคือมนุษย์มักพลาดทำเสียที่กับความสุขทางกายตลอดมา เนื่องจากมีความโลภมากจนเกินพอดี ดังนั้นภาพในอนาคต ไม่ว่าจะเป็นอีก ๕ ปี ๑๐ ปี ข้างหน้า ถ้ามนุษย์ไม่หันมาทำความเข้าใจถึงดุลยภาพที่แท้จริงแล้ว มนุษย์ก็จะมีแต่ความเดือดร้อนกันทั้งโลก ตามที่ปัจจุบัน ปัญหาเกี่ยวกับความผันผวนของพื้นโลกมีมากขึ้นเรื่อย ๆ ซึ่งสาเหตุก็มาจากความโลภของมนุษย์ โลกจึงต้องปรับสภาพโลกให้เกิดความสมดุลหรือให้กลับไปอยู่ที่สภาวะแห่งความพอเพียง นั้นเอง

⁵ อด.เอกก. (ไทย) ๑๒/๒๕๐/๕๗๗.

๕.๓.๒ ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

จากการศึกษาวิจัย “มโนทัศน์ความพอเพียง” พบว่าความพอเพียงมีความมียู่ของในความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับโลก ผลดังกล่าวสามารถนำไปเป็นแนวคิดในการศึกษาวิจัยทางวิทยาศาสตร์ได้ และผลวิจัยพบว่า “มโนภาพชีวิตที่ดีกับความพอเพียง” มีอยู่เชิงความสัมพันธ์ของความพอเพียงสามารถนำไปเป็นแนวคิดในการศึกษาวิจัยทางสังคมศาสตร์ได้ และมโนทัศน์ความพอเพียงมีอยู่ในความสัมพันธ์เชิงสาเหตุและผล และมีอยู่ในรูปแบบของเงื่อนไขที่พอเพียง รวมทั้งมีความสัมพันธ์ในเชิงตรรกะ อีกด้วยนั้นสามารถนำไปเป็นแนวคิดในการศึกษาวิจัยทางตรรกวิทยาต่อไปได้ และเนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ผู้เขียนได้ทำการวิเคราะห์มโนภาพความพอเพียงจากปรัชญาและศาสนา ซึ่งนำมาเฉพาะมโนภาพความพอเพียงนักปรัชญาที่พิจารณาแนวว่ามีความคิดที่สามารถนำไปสรุปเป็นการมียู่ของของความพอเพียงได้ แต่ทั้งนี้ก็ยังมียนักปรัชญาอีกมากที่มีแนวคิดที่ซ่อนมโนภาพความพอเพียงไว้อีกมาก เนื่องด้วยผู้เขียนมีเวลาจำกัดจึงมิได้รวบรวมนักปรัชญามาวิเคราะห์อย่างทั่วถึงทำนองเดียวกันการวิเคราะห์มโนภาพความพอเพียงในศาสนา ที่ยังมีศาสนาอื่น ๆ ที่ผู้เขียนมิได้นำมาวิเคราะห์ ดังนั้นการวิจัยครั้งต่อไปจึงควรขยายการวิเคราะห์ในลักษณะนี้ให้กว้างเพิ่มมากขึ้น เพื่อยืนยันความมียู่ของทั้งมโนภาพและมโนทัศน์ความพอเพียงให้กว้างขวาง ต่อไป